

pauksessa tähdensi, kuinka tärkeää on myös ulkomaisen kielitieteellisen kirjallisuuden seuraaminen.

Kielen tarkastelu historiallisesta näkökulmasta oli Rapolalle itsestään selvä lähtökohta, niin kuin esitykseni alussa mainitsemani sitaatti vakuuttavasti osoitti. Yksipuolisuus oli samalla hänen voimansa: sen ansiosta hän kykeni tunkeutumaan syvälle kielihistorian ongelmiin. Se ei kuitenkaan estänyt häntä antamasta oppilaidensa selvitetäväksi deskriptiivejä teemoja eikä myöskään aika ajoin itse niihin tarttumasta. Kielenhuollon harrastus suorastaan pakotti hänet siihen.

Kansallishenkisyys oli Rapolan aatemaailman ja niin myös tieteellisen toiminnan perusta. Virkaanastujaisesityksessään (1924) hän jopa huudahti: »Ja mikä aate olisi kansakunnalle kalliimpi kuin kansakunnan elinaate, kansallisuus-aate!» Noin pateettinen ilmaus kuului tietenkin omaan aikaansa, mutta kyllä Martti Rapola oli elämänsä kaikissa vaiheissa todellinen patriootti. Suomen kielen tutkiminen, vaaliminen ja opettaminen olivat hänelle kutsumustyötä, isänmaan palvelemista. Rapolan maltillisessa, humanistiseen elämänskatsomukseen nojanneessa kansallishenkisyydessä on vaikea nähdä mitään kielteistä. Mieleni tekee päinvastoin toivoa, että siitä olisi jäänyt jotakin perinnöksi myös alamme nykyiselle tutkija- ja opettajapolvelle.

HEIKKI LESKINEN

Martti Rapola, kielen viljelijä¹

»Syvältä sukupolvien maaperästä». Näin otsikoi Martti Rapola vuonna 1952 esseensä, joka huipentui uudenuutukaisen Nykysuomen sanakirjan esittelyyn. Ei ollut sattumaa, että kun sanakirjan I osa

näennäisesti kokonaisen yhden sukupolven työnä oli ilmestynyt, Rapola valitsi katsaukseensa juuri tämän monipolvisen näkökulman. Aatteiden synty, kehitys ja niiden vähittäinen kypsyminen toteutukseensa oli hänen mieliaiheitaan, ja siihen liittyi läheisesti toinen, se mitä hän sanoi henkisen työn pitkäjäntteisyudeksi. Rapola oli muuten tarkka sanojen merkityssävyyistä ja niiden sisällön täyteläisyydestä; tiettävästi hänelle ei ollut mieleen viisikymmenluvun »pitkäjänteisyys», josta eräät sukupolvea vanhemman »pitkäjäntteisyyden» yläsävelet tuntuivat karsiutuneen pois. Jos työn kaari jännittyy pitkälle, siinä on sekä *jännitystä* että *jännitettä*; mitä onkaan karun esineellinen kantasana *jänne* sen rinnalla?

Työlle ja sen tuloksille Rapola siis antoi erityisen arvon silloin kun sen juuret olivat syvässä ja se oli vaatinut hellittämätöntä ponnistelua ohi hetken pyyteiden. Hän puhui kokemuksestaan; näin hän sen kerran tunnusti: »Vaari on oppinut suunnilleen tietämään, miten paljon on tarvittu aikaa ja hiontaa, ennenkuin kuusimitta on alkanut Mannisen lailla suomeksi sujua. Ei Turkua tunnissa tehty.» Ja kovin elegisesti hän lisäsi: »Ja sitten kun työ saatiin valmiiksi, ketään ei kiinnostanut jatkaa. Niinhän maailmassa aina käy. Ihmiskunta tarvitsee nuoria jumalia, mieluummin keskenkasvuisia.»

Tänään kuulimme valaistavan Martti Rapolan tutkijantyön olennaista sisältöä ja hänen taisteluaan Rapolanharjun puolesta. Kaikki se nousi tuosta sukupolvien maaperästä ja perustui luovan yksilön pitkäjäntteiseen toimintaan. Yhtä puolta on ehkä kuitenkin hyvä vielä tähdentää. Martti Rapola ei harrastanut kieltä vain tutkijana eikä taittanut har-

¹ Puhe illallisilla, jotka Kotikielen Seura järjesti Martti Rapolan symposiumin päätteeksi hänen syntymänsä satavuotispäivän kynnyksellä 8. marraskuuta 1991.

Katsauksia

junsa rinteeltä mitä tahansa peistä: hänellä oli hallussaan sanankäytön varusteet, joilla hän teki asiansa tunnetuksi ja laajojenkin piirien ymmärrettäväksi.

Tuon varustuksen voisi kuvata yksinkertaisesti niin, että Rapola hallitsi suomen kirjakielen. Kirjakielen hallintaa vain on kovin monenlaista; minkään vertaa sitä ei voi hallita, ellei se itse ole kehittynyt edes jonkinmoiseen täydellisyteen. Rapola osasi tutkimuksissaan ja esseissään havainnollistaa sen, kuinka vaatimatonta suomen kirjakieli oli vielä puolitoista vuosisataa sitten ja kuinka se siitä pikemmin kehitettiin kuin vain kehittyi sivistyssuomeksi ja tämän vuosisadan kirjakielen pohjaksi. Yksilöiden tietoinen pyrkimys yhtyneenä luoviin välähdyksiin kaiken sen tuotti — eihän viime vuosisadan kielenuudistajia ollut tarkkaan laskien kuin tusinan tai enintäänkin tiun verran. Omalta osaltaan Rapola käytti tämän työn tuloksia täysin määrin hyväksi ja viestitti niitä kielenkäytöllään edelleen, voipa sanoa jokaisessa lauseessaan.

Rapolan rekisteri oli — tietysti — tavanomaista nykykirjakielistä paljon laajempi. Joskus hänen tekstistään tapaa sanonnan, joka kuulostaa hämärästi tultulta, kunnes lukija tajuaa, että äänessä on Mikael Agricola taikka Varelius tai Tikkanen Suomettaren ensimmäisestä vuosikerrasta. Tällaista on luultavasti enemmän kuin kukaan huomaakaan — moniko meistä osaa Agricolansa tai Suomettarensa niin hyvin, että aina erehtymättä tunnistaisi lähteen? Filologi tunnistaa, ja filologeja meillä on nykyään vähän. Sitten »hämäläisen trilogian» teoksissa saattaa järvellä uida *silkkiuikka* tai taivaalla näkyä toisiaan ajavia pilven *pöykkyjä*: hämäläisyyksiä. Kerran teetettiin laudaturtyö Rapolan kansanomaisesta sanastosta. Tekijä toimi kuin konttoristi: vertasi löytämiään ilmauksia Sanakirjasäätiön sanalippuihin, jotka hämmästyttävän usein osoittautuivatkin Rapolan itsensä tekemiksi milloin Sääksmäen, milloin Luopioisten, Längelmäen tai jonkin muun hämäläis-

pitäjän murteesta. Ja tunnollisen laudaturtyöläisen päätelmä oli: tuon sanan Rapola on »ottanut» tuolta, tuon tuolta ja sijoittanut ne lauseisiinsa kuin jonkin puudiagrammin tyhjään päätehankaan.

Luova sanankäyttäjät ei tietenkään tee niin. Mielen uumenista nousseet sanat pikemmin ajavat toisiaan takaa, kierivät pöykkyinä pitkin niveräistä hankea ja tuulen hetkeksi heiketessä järjestyvät sen kuviopinnalle hahmokkaiksi ryhmiä. Tähän tapaan voi kuvitella Martti Rapolan taideproosan, jopa taiteen mitat täyttävän tiedeproosankin syntyneen.

Yhtä on tarvittu: asioiden huomioijaa ja näkijää. Martti Rapolalla oli harvinaisen kyky havaita sekä aineellinen ympäristönsä että käsitteellisemmätkin seikat ja yhteydet juuri näköhahmoina ja siirtää nuo hahmot sanoitse lukijan tai kuulijan tajuntaan. Hänen omia mielisojaan ovat luonteenomaisesti *näköala* ja varsinkin sen hiukan luonnonvraisempi mutta samalla sisäistyneempi synonyymi *maisema*. Draamallista lisälatausta sisältyy kolmanteen hänen käyttämänsä synonyymiin, sanaan *näkymö*: tapahtumapaikka katselijan näkemänä, (kuvallisessa mielessä) näyttämö, kuten Nykysuomen sanakirja selittää.

Sanojen käyttöähän kuulee monesti sanottavan niiden viljelyksi. Martti Rapolan sanankäyttöön sisältyi viljely tavanomaista syvemmässä merkityksessä: kielikulttuurin vaalinta ja edistäminen. Sen jälkeen kun suomalainen kulttuuri-kieli — tikkaslaisittain sivistyskieli — oli syntynyt ja jollain lailla vakiintunut, Rapola tunsu luonnolliseksi tehtäväkseen viljelyn jatkamisen kaikessa kirjallisessa työssään. Niin hän jatkoi sitä myös puheessaan. Hän tunsu omalta kuulemaltaan suomalaisen puhekielen maanläheiset pohjakerrokset: sen verevät ja raikkaat jos kohta myös alkeelliset ja rappeutuneetkin muodot. Niinpä hän tiesi myös, että kansankielestä lähtien on olemassa kaunista, ilmaisukykyistä puhetta, joka on huoliteltua olematta teennäistä ja tarkkaa olematta turhantarkkaa. Sellaiseenkin voi kouliintua, niin

kuin voi kouliintua tyylin hallintaan kirjoituksessa. Rapolalle oli selviö, että suomea, yleiskieltäkään puhuessaan ihmisen ei tarvitse ainakaan luonnonmukaisuuden tai puhekielen luulotellun ominaislaadun nimessä madaltaa itseään alimmalle mahdolliselle tasolle. Miksi puheessa, kun ei kirjoituksessakaan?

Martti Rapola siis sävytti tekstiään monenlaisilla nykyisen yleiskielen ytimeen kuulumattomilla aineksilla. Yleiskielen normistoa hän silti piti tinkimättä arvossa, vieläpä useasti hivenen konservatiivisemmin kuin monet työkumppaninsa. Tarkoituksettomia ja varsinkin epäsuomalaisia tai ilmaisujärjestelmää hämmäntäviä uutuuksia hän saattoi pontevasti vastustaa, tarkoituksenmukaisiin ja ilmaisua edistäviin sen sijaan tarttui toisinaan ripeästikin ennen kuin hidasverisemmät kielenkäyttäjät olivat tilanteen tasalla. Kuvaava on hänen myönteisen sävyinen toteamuksensa v. 1945: »Olen havainnut Virittäjän toimituksen muutamasti korjanneen käsikirjoitukseni *eroavaisuuden eroavuudeksi*.» Virittäjän toimitus oli tässä tapauksessa kulkenut vaaksan verran suomen kielen professorin edellä, ja uudistus oli varsin tuore, Virittäjästä lähtöisin kuten monesti ja vasta sotien kynnyksellä alkuun päässyt. Silti Rapolakin alkoi samantyyppisiä lyhyitä asuja viljellä jo kohta tuon jälkeen, samaan aikaan kun suurin osa muita kielenkäyttäjiä laahasi vielä perässä ja sanomalehtikirjoituksissa yhä kauhisteltiin sitä, että tuttu *näkyväisyys* oli riisuttu peräti *näkyvydeksi* ja ehkä *kuuluvaisuudenkin* tilalle olisi tulossa tynkämäinen *kuuluvuus*.

Todellista käytännön kielenhuoltajan silmää osoitti Rapolan samana vuonna 1945 tekemä ehdotus, että ns. *otta* – *oitta*-verbien vaikeuksia helpotettaisiin vaikiinnuttamalla *i*:ttömiksi joukko keskeisiä verbejä, joiden johto on hämärä tai joille voi ajatella kahta vaihtoehtoista johtoa. Näin saatiin ensinnäkin verbi-ryhmien raja entistä selvemmäksi ja toiseksi lähestyttiin puhekieltä, kun esimerkiksi siihen asti tavallisimmat *i*:lliset

asut *hajoittaa*, *kehoittaa*, *peloittaa* tai *tiedoittaa* menettivät *i*:nsä. Uudistus menestyi Nykysuomen sanakirjan turvin hyvin – tosin se sai monena syksynä Martin päivän tervehdykseksi vastaansa professoritasoisen yleisönosaston kyhäelmän –, eikä kukaan enää kaivanne diftongia näihin verbeihin tai moniin muihin *i*:nsä menettäneisiin.

Toiko Rapola kieleen uusia sanoja, jotka ovat jääneet siihen pysyvästi? Kysymys jää tällä kertaa vaille tyhjentävää vastausta, mutta pari tapausta kannattaa mainita, ja nekin osoittavat hänen sana-viuhkansa monivivahteisuutta.

Toinen kuuluu valtaosin ruokatalouden, miksei myös kosmetiikan tai farmakologian alaan, ja ruokataloudessa sen tarkoite on niin jokapäiväinen ilmestys, ettei sitä näy kelpuutetun edes tähän juhlapöytään: täällä ei ole sinappi enempää kuin mikään muukaan tarjolla pehmeässä liereässä arkikeittiön pakkauksessa, ns. tuubissa. Kun Oy. G. W. Sohlberg Ab. viisikymmenluvulla oli tiedustanut kielilautakunnalta parempaa sanaa, niin lautakunnan puheenjohtaja Rapola esitti *pursoa*, ja *pursohan* se on siittämisin ollut.

Toinen sana kuuluu siihen aihepiiriin, jota Eino Jutikkala tänään asiantuntevasti valaisi. Kun Martti Rapola ryhtyi puolustamaan Rapolanharjun asiaa, hän sinkautti Suomalaisessa Suomessa 1957 esiin termin, jolla siitä lähtien on ollut pysyvä käyttöarvo: *muinaismaisema*. Tuossa sanassa on Rapolan leima alusta loppuun. Maisema, sen väljyys ja ilmaavuus, oli hänen ihailunsa kohde, mutta niin oli myös kaikki muinainen, ajan pyhittävä. *Purso*-sanan muuten tuntee jo Nykysuomen sanakirja, mutta ihmiekseni olen huomannut, että yksikään suomen sanakirja, Uudissanasto 80:kään, ei ole *muinaismaisemaa* vielä hyväksynyt esittelykelpoisiin kirjakielen sanavaroihin. Ei kai aineistoa joskus kuusikymmenluvun rynnistysten keskellä poimittaessa ole ajateltu, että vaarin maisema – tuo runkotietön, ohituskaistaton ja rekaton – on jo liian mui-

Katsauksia

nainen, suorastaan agraarinen ja semmoisenakin taakse jäänyttä peltoa kelvatakseen enää suomen kielen aikakirjoihin tallettavaksi?

Vaari itse osasi nykyisen ja tulevan juurtaa menneisyyden kamaraan. Niin koetamme mekin tänä iltana Martti Rapolan satavuotismuistoa kunnioittaessamme. Rapola sai oman työosuutensa valmiiksi, mutta laaja työmaa on kesken, ja miksipä meitä ei kiinnostaisi sitä jatkaa, jumaloikoon ihmiskunta mitä hyvänsä. Martti Rapola oli seuramme esimies ja kunniajäsen, ja ehdotan että hänen muistokseen kohotamme maljan Kotikielen Seuran pysyville tehtäville: suomen kielen kaikinpuoliselle tutkimukselle ja sivistysuomen viljelylle.

TERHO ITKONEN

Kansainvälinen nimistökongressi Helsingissä

Seitsemästoista kansainvälinen nimistöntutkijoiden kongressi pidettiin Helsingissä 13.–18.8.1990. Näitä maailman nimistöntutkijoiden tapaamisia on 40-luvulta lähtien järjestetty kolmen vuoden välein, viimeksi 1987 Quebecissä Kanadassa. Pohjoismaissa, joissa nimistöntutkimuksella on vanhat ja vahvat perinteet, kongressi on ollut vain kerran aikaisemmin, Upsalassa 1952. Helsingin kongressi haluttiin pitää juuri 1990, yliopiston juhluvuonna.

Kongressien virallisena järjestäjänä on International Committee of Onomastic Sciences (ICOS), johon kuuluu edustajia 48 maasta. Käytännössä kongressin järjestelyistä vastaa kulloisenkin isäntämaan kokoama kongressikomitea. Helsingin kongressin järjestäjäyhteisöt olivat Helsingin yliopisto (suomen kielen laitos ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuden laitos) ja Kotimaisten kielten tutki-

muskeskus. Kongressin presidentteinä toimivat professorit Eero Kiviniemi, Lars Huldén ja Tuomo Tuomi ja pääsihteereinä apulaisprofessori Marianne Blomqvist ja toimistopäällikkö Eeva Maria Närhi. Muut komitean jäsenet olivat Kaija Mallat, Ritva Liisa Pitkänen, Iris Rajamaa ja Saara Welin.

Kongressiin osallistui pari sataa tutkijaa yli 30 maasta. Suurin ryhmä olivat tietenkin suomalaiset, 37 henkeä. Pohjoismaista tuli yhteensä 32 ja silloisesta Länsi-Saksasta 14 osanottajaa. Tavallista suurempi oli Amerikan mantereelta tullut ryhmä, 16 henkeä Yhdysvalloista ja 10 Kanadasta. Muut kaukaisimmat vieraat tulivat Japanista, Intiasta, Australiasta ja Etelä-Afrikasta. Ilahduttavaa oli, että kongressivieraita tuli myös läheltä, 6 Virosta ja 3 Karjalasta.

Nimistökongresseilla on varsin vakiintuneet muodot. Kongressi kestää viikon. Sen toiminta jakautuu sektioihin niin, että esim. paikannimistön- ja henkilönimistöntutkimuksella sekä kartografialla on omat sektionsa. Ohjelmaan kuuluu yksi retkipäivä. Pidetyt esitelmät julkaistaan kongressijulkaisussa jne.

Vakiintuneisiin käytäntöihin kuuluu myös se, että kongressilla on yksi pääteema ja alateemoja, joiden mukaan sektiot jakautuvat. Kongressiteemoissa haluttiin saada esille suomalaisen tutkimuksen suuntauksia ja Suomen nimistön erityispiirteitä. Pääteemaksi valittiin nimisysteemit, ja yhtenä alateemana olivat ns. mikrotoponyymit, joiden suurin ryhmä on viljelysnimistö. Näissä teemoissa yhdistyvät viimeaikaisen tutkimuksemme keskeiset ideat: ajatus nimistön systeeminluonteisuudesta ja strukturalistisen tutkimuksen kiinnostus yleiseen ja tavalliseen. Kaiken kaikkiaan alateemoja ja sektioita oli kuusi. Niissä olivat esillä paikannimi- ja henkilönimisysteemien sekä muiden onomastisten systeemien kuvaus ja analyysi, paikannimien dokumenttiarvo, nimien virallinen käyttö ja nimistön huolto ja suojelu.

Jokainen kongressin työpäivä alkoi luentotunnin mittaisella plenumesitel-